

УДК 94 (477.46) «18/19»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.2.197>

*Ігор Кривошея**

ЯН КРЕХОВЕЦЬКИЙ (1805–1885) – ВИХОВАНЕЦЬ ВАСИЛІЯН, ПОВСТАНЕЦЬ, ІСТОРИК

Анотація: У статті висвітлюється життєвий шлях Яна Креховецького (1805–1885). Вихованець Уманської василіянської школи, друг Северина Гощинського й інших представників «української школи» у польській літературі, Ян Креховецький є прикладом правобережного шляхтича, в біографії якого віддзеркалилися всі ключові події історії Правобережної України: польське повстання 1830–1831 рр., переслідування російської влади, «пошуки себе» після заслання в якості архіваріуса в маєтку князя Сангушка, контрверсійна позиція щодо Січневого повстання, еміграція. Ян Креховецький досліджував історію василіянського ордену Правобережної України. Частина його інтелектуальної спадщини була опублікована ще у XIX ст.

Ключові слова: Ян Креховецький, уманські василіяни, шляхта, польське повстання, Правобережна Україна

Інтерес до регіональних студій в Україні зростає, і на цьому тлі зростає інтерес до людини так званого «другого плану». В той же час, з'являються дослідження, автори яких висвітлюють, наприклад, долю істориків «другого плану»¹. Ці взаємодоповнюючі студії, на нашу думку, формують нову парадигму локальної історії².

Заповнення лакун, узагальнення розпорошеної в архівних джерелах інформації з урахуванням епізодичних згадок про людину «другого плану», – одне із завдань сучасної української науки.

Це, зокрема, стосується і дослідження історії діяльності василіянського ордену та доль його вихованців, які, поза сумнівом, відіграли важливу роль у культурних і суспільних процесах на українських землях.

Серед василіянських осередків на Правобережній Україні увагу істориків привертає Уманський монастир (1765–1834), про який в останні роки було опубліковано низку цікавих статей³. У стінах цього монастиря, будівля якого збереглася донині, виховувалася ціла

* Кривошея Ігор Іванович – кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1429-8293>; e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

¹ Андрєєв В. Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2009. Вип. 4. С. 295–302.

² Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: есплікація термінів // Регіональна історія України. 2007. № 1. С. 13–28; Верменич Я.В. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень // Український історичний журнал. 2010. № 4. С. 156–169; Верменич Я.В. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації / Наук. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України, Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. Київ: Інститут історії України, 2012. 284 с.

³ Кривошея І. Уманська василіянська школа в період свого розквіту (1796–1830 рр.) // Історико-педагогічний альманах. 2005. Вип. 1. С. 94–100; Кривошея І. Уманський василіянський монастир (1765–1834). Умань: ПП Жовтий, 2009. 28 с.; Стецик Ю. Ченці-педагоги уманських василіянських шкіл (1769–1774 рр.): біографічний огляд // Емінак. 2016. № 2 (1). С. 22–27; Стецик Ю. Листування отця Іраклія Костецького із фундатором Уманського василіянського монастиря (1765–1767 рр.) // Емінак. 2017. № 3 (19) (липень–вересень). Т. 2. С. 108–113; Кривошея І., Стецик Ю. Джерела історії Уманського Василіянського монастиря: географія, походження та

плеяда представників «Української Школи» польської літератури: Йозеф Богдан Залеський (1802-1880), Міхал Грабовський (1804-1863), Северин Гощинський (1801-1876), а також Генріх Францішек Духінський (1817-1886) – етнограф, Віктор Григорович (1815-1876) – історик-славіст⁴, Йозеф Мьяновський (1804-1879)⁵ – доктор медицини, громадський діяч, іменем якого названо польський фонд підтримки науки «Каса ім. Йозефа Мьяновського» (1881), Ян Кароль Сенькевич (1792-1860) – відомий історик-біографіст, перекладач творів англійських і французьких літераторів та ін.⁶

Власне разом з Б. Залеським, М. Грабовським і С. Гощинським навчався і Ян Креховецький (1805-1885)⁷, якому присвячена ця стаття. *Метою статті* є продовжити цикл публікацій про Уманський василіянський монастир і школу при ньому, а також висвітлити біографії (узагальнити наявні відомості та заповнити існуючі лакуни) відомих вихованців уманських ченців.

Історіографія питання не дозволяє стверджувати, що біографія Яна Креховецького досліджена повністю, і навіть ця стаття залишить після себе нерозв'язані та дискусійні питання. Серед публікацій на цю тему передусім варто згадати біограму в Польському словнику біографічному, укладену Болеславом Лопушанським, яка містить концентрований виклад життєвого шляху Яна Креховецького⁸, а також статті у кількох словниках⁹ і на інтернет-ресурсах¹⁰. крім згадки про Яна Креховецького зустрічаємо в монографії Лешека Заштовта¹¹.

інформаційний потенціал // Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія / наук. ред. д.і.н. проф. *О.О. Салата*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 24-37; *Кривошея І., Стецик Ю.* Насельники Уманського монастиря в умовах реорганізації Святопокровської провінції чину Святого Василя Великого (1780-1790 pp.) // *Człowiek, etnos, naród w historii świata – procesy państwowotwórcze na obszarze europejskim (od starożytności po współczesność)*. Monografia zbiorowa (przygotowana z okazji 30-lecia działalności Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego). Warszawa-Paryż: Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra, 2020. S. 183-198; *Кривошея І., Стецик Ю.* Монастирська спільнота Уманського василіянського монастиря (1810-1815 pp.): персональний склад, біографічний огляд // *Człowiek w historii vs historia Człowieka*. Monografia zbiorowa. Warszawa: Międzynarodowe konsorcjum naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra, 2021. S. 59-68; *Кривошея І., Стецик Ю.* Місіонери Уманського василіянського монастиря (1765-1784 pp.): біографічні нотатки // *Lekarz i duchowny na prowincji/Lékař a duchovní na provincii*. Redakcja *Anna Czerniecka-Haberko, Barbara Szargot, Norbert Morawiec, Janusz Spyra*. Częstochowa 2022. S. 269-288.

⁴ *Кочережко Я.М.* Опис Уманським церквам і монастирям // Уманський краєзнавчий музей. НВФ-349. С. 16

⁵ *Beauvois Daniel.* Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. T. II: Szkoły podstawowe i średnie. Lublin, 1991. S. 194.

⁶ *Wspomnienia (1819-1823)*. Pamiętniki Franciszka Kowalskiego. Kijów-Warszawa: Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego, 1912. S. 95.

⁷ В тексті також використовується ім'я – Іван, під яким Ян Креховецький фігурує в документах російської адміністрації, як тотожне.

⁸ *Łopuszański Bogusław.* Krechowiecki Jan // *Polski Słownik Biograficzny*. Polska Akademia Nauk – Instytut Historii, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970. T. XV (Kozłowska Zofia-Kubacki Stanisław). S. 263-264.

⁹ *Gerber Rafał.* Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831: słownik biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1977. S. 108; *Bielecki Robert.* Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego. T. 2: Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego. E-K. Warszawa: Wydawn. Trio, 1995. S. 367; *Śliwowska Wiktoria.* Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: słownik biograficzny. Warszawa, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1998. S. 308.

¹⁰ Jan Krechowiecki. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Krechowiecki; <http://www.antoniego26.pl/genealogia/krechowiecki.htm>; <http://www.sejm-wielki.pl/b/12.336.213>

¹¹ *Zasztowt Leszek.* Józef Mianowski. Biografia konserwatysty. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021. S. 37-40.

У дослідженнях, присвячених шляхті Правобережної України, які вже тривалий час здійснюються вітчизняними істориками І. Кривошеєю¹², С. Лисенком, А. Кобилянським та Є. Чернецьким, знаходимо інформацію про Креховецьких. У «Правобережних гербівниках», видання яких є результатом багаторічної копійної праці в архівах над родоводами шляхти Правобережної України, шляхтичів Креховецьких згадано кілька разів: по Васильківському (1795-1827) й Таращанському повітах, а також у Білій Церкві (1795-1804)¹³, по Липовецькому повіту гербу «Сас», придомок Дубина (23.11.1805)¹⁴, по Васильківському повіту (3.10.1802, 9.10.1806)¹⁵. Зауважимо, що «Сас» як родовий герб Креховецьких згадується у 1500 р.¹⁶



SAS

Рис. 1. Один із варіантів зображення родинного герба Креховецьких «Сас» (<http://www.sejm-wielki.pl/b/12.336.213>)

По Васильківському повіту шляхтичі Креховецькі згадуються в документах найбільше: Креховецький Теодор/Федір, з яким клопоталися про легітимацію 5 осіб (до 14.06.1827 – визнані у дворянстві), Креховецький Базилій/Василь, з яким клопоталися про легітимацію 2 осіб (до 14.06.1827 – визнані у дворянстві), Креховецький Гіполіт/Іполіт (до 14.06.1827 – докази визнані недостатніми і повернуті), Креховецький Теодор, Креховецький Юзеф/Йосиф (до 14.06.1827 – докази визнані недостатніми і наказано доповнити)¹⁷.

Під час ревізії дворянських справ шляхетський рід Креховецьких також зазнав детальної перевірки. У списку правобережної шляхти, дворянські права якої підлягали перевірці, прізвище Креховецьких згадується 5 разів і ще кілька разів подібні до нього (Креховецькі, Креховицькі)¹⁸.

Так, серед дворян 1-го та 2-го розрядів по Волинській губернії Креховецькі (імена не вказано) не значилися, внесені до першої частини у 1802 р. № 2118. Указом Герольдії від 31.12.1838 № 9905 затверджені в російському дворянстві. По Старокостянтинівському повіту Креховецькі (імена не вказано) у 1833 р. (№ 1132) віднесені до 2-го розряду. Рід записаний до першої частини родовідної книги у 1802 р. (№ 3694), а у 1833 р. Герольдією (№ 252) також до першої частини. Документи були надіслані для остаточної перевірки до Центральної ревізійної комісії 12.11.1840¹⁹.

¹² Кривошея І.І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. С. 143, 172, 182.

¹³ Правобережний гербівник / Уклад Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2007. Т. I. С. 66.

¹⁴ Легітимована Правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.) / Уклад.: С. Лисенко, Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. Т. II. С. 106; Правобережний гербівник / Уклад Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2007. Т. III. С. 86.

¹⁵ Правобережний гербівник / Уклали А. Кобилянський, Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2012. Т. V. С. 92.

¹⁶ Gail Tadeusz. Polskie rody szlacheckie i ich herby. Białystok: Wyd. Benkowski, 2000. S. 107.

¹⁷ Список шляхти Київської губернії кінця XVIII – першої чверті XIX ст.: Васильківський повіт / Укладач Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2016. С. 120-121.

¹⁸ Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Біла Церква: Вид. О.В. Пшонківський, 2007. С. 230.

¹⁹ Легітимована Правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.) / Уклад.: С. Лисенко, Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. Т. IV. С. 124.

Власне по Уманському повіту Михайла Креховецького з синами Францем і Йозефом (герб «Сас») було внесено до першої частини дворянської родовідної книги Волинської губернії (19.12.1802), а 29.09.1817 р. – першої частини дворянської родовідної книги Київської губернії²⁰.

Довідка видана Київським Депутатським Дворянським Зібранням від 9.01.1839 р.: Ян (Іван) Павлов? (помилка, бо має бути Франців – Авт.) Креховецький, записаний як дворянин Васильківського повіту, за визначенням Депутатського зібрання 9.10.1806 р. внесений до першої частини, але цей запис Указом Правлячого Сенату та Герольдії від 10.07.1836 р. за № 6845 скасовано, й належить виключити його з родовідної книги. Крім того, в зібранні є ще три справи роду Креховецьких, але по жодному з них Іван Креховецький не значиться. З цієї ж справи по Уманському повіту видно, що поміщики Франц і Йосиф Михайлови Креховецькі довели своє дворянське походження у 1802 р.²¹

Ян Креховецький (Jan Chrzciel Casper Melchior Baltazar Krechowiecki²²) народився 15.01.1805 р. в Лещинівці Уманського повіту Київської губернії, в родині уманського підкоморія Францішка Ксаверія і Пауліни Велобицької²³. Практично у всіх біограмах, які вдалося віднайти, вказано, що він народився в Лещинівці Уманського повіту Київської губернії, і в одному випадку фігурує Турійськ на Волині²⁴.

Серед учнів василіянської школи в Умані у 1815 р. були Креховецький Йозеф (II клас) та Креховецький Ян (III клас)²⁵. Під час навчання Ян Креховецький товаришував з Богданом Залеським, Міхалом Грабовським, Северином Гощинським, Йозефом Мянзовським і Северином Галензовським²⁶.

Після закінчення у 1820 р. школи отців василіян²⁷ сам Ян Креховецький під час допиту (1838 р.) стверджував, що закінчив василіянську школу в 1821 р.²⁸ З 1820 р. студював право у Віленському університеті, був одним із учнів відомого польського історика та політичного діяча, пізніше одного з керівників Листопадового повстання Йоахіма Лелевеля (1786-1861). 19 лютого 1822 р. був прийнятий до Товариства філаретів, до грона лілового, об'єднуючого студентів права. Належав до Променистих і до Філадельфістів. Тривалий час вдавалося йому уникати арешту, бо його прізвище у слідчих було змінено на Краковецький²⁹.

Пізніше поїхав до Варшави, де у 1824 р. здобув ступінь магістра права на факультеті

²⁰ Держархів Київської області. Ф. 782. Оп. 2. Спр. 401. Арк. 984-986.

²¹ Центральний державний історичний архів України в Києві (ЦДІАК України). Ф. 470. Оп.1. Спр. 67. Арк. 85.

²² Genealogia rodu Krechowickich herbu Sas. URL: <http://www.antoniego26.pl/genealogia/krechowiecki.htm>; Jan Krechowiecki. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Krechowiecki; Jan Krechowiecki h. Sas. URL: <http://www.sejm-wielki.pl/b/12.336.213>

²³ Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan... S. 263.

²⁴ Jan Krechowiecki h. Sas. URL: <http://www.sejm-wielki.pl/b/12.336.213>

²⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 3279. Арк. 41-42.

²⁶ Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan... S. 263; *Tretiak Józef*. Bohdan Zaleski: do upadku powstania listopadowego 1802-1831: życie i poezya: karta z dziejów romantyzmu polskiego. Kraków: Akademia Umiejętności, 1911. S. 192-193.

²⁷ Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan... S. 263.

²⁸ ЦДІАК України. Ф. 470. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 10.

²⁹ Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan... S. 263.

адміністрації та права. В цей час зростає його інтерес до історії та літератури³⁰. У його маєтку Лещинівка, яку успадкував разом із Чайківкою після смерті батька, активно діяв літературний салон, а сам Ян Креховецький був знаним бібліофілом і зібрав доволі велику та поважну бібліотеку. Саме до Лещинівки часто приїздили Б. Залеський, М. Грабовський та С. Гощинський, що свідчить про міцну дружбу, яка зародилася в стінах Уманської василіянської школи³¹. Северин Гощинський саме в Лещинівці завершив писати «Канівський замок» («Zamek Kaniowski»)³².

У російських документах за 1827 р. у списку дворян, що мають право брати участь у виборах до станових представницьких органів Київської губернії, зазначено, що Ян (Іван – Авт.) Франців, 26 років, володіє 435 рев. душами по спадковому праву в сс. Лещинівка, Ботвинівка та Чайківка, а участі в попередніх виборах не брав³³.

У рапорті маршалка шляхти Уманського повіту Яна Марковського від 12 листопада 1830 р., тобто напередодні Листопадового повстання, серед дворян, які мешкають і володіють маєтками в повіті, згадується Ян Креховецький – власник 273 душ чоловічої статі в с. Лещинівка³⁴. По ревізії 1834 р. в с. Лещинівка поміщик Ян Франців Креховецький володіє 253 душами ч. с. і 298 душами жін. с.³⁵

Більшість польських шляхтичів, яких підозрювали в протиправних діях, після Листопадового повстання 1830–1831 рр. були заарештовані³⁶. Це не викликає здивування, адже шляхта «була не лише соціальною, економічною й культурною верствою, а й політичною нацією, яка не могла миритися з утратою незалежності та участі в політичному житті»³⁷.

В основному арешти серед шляхти розпочалися після поразки повстанців під Дашевом у травні 1831 року. У списку підозрюваних у причетності до польського повстання поміщиків, дворян і шляхтичів Уманського повіту, складеному на основі рапортів Уманського земського урядника, серед кількох десятків прізвищ та імен, згадується, як сам поміщик с. Лещинівки Ян Креховецький, так і економ Креховецького Козловський³⁸.

У списку підозрюваних у повстанні вказано, що Ян Креховецький, власник сс. Лещинівка та Чайківка, зник з місця проживання 26 квітня 1831 р. й обвинувачується у причетності до повстання³⁹. Зауважимо, що 1831 р. Ян Креховецький був обраний депутатом (послом) від Уманського повіту на Сейм, але не зміг доїхати до Варшави й участі у засіданнях не брав⁴⁰.

³⁰ Креховецький Ян, студент факультету права та адміністрації, секція права (запис 13.02.1824). – *Gerber Rafał. Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831: słownik biograficzny*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1977. S. 108; *Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan...* S. 263.

³¹ *Tretiak Józef. Bohdan Zaleski...* S. 192–193.

³² *Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan...* S. 263.

³³ ЦДІАК України. Ф. 533. Оп. 2. Спр. 180. Арк. 28зв. – 30зв.

³⁴ ЦДІАК України. Ф. 533. Оп. 2. Спр. 664. Арк. 7зв.

³⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. II. № 29467. Арк. 108.

³⁶ Детальніше про перебіг повстання 1830–1831 рр. в Уманському повіті див.: *Кривошея І.І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2013. С. 179–195.

³⁷ *Kanncler A. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / перекл. з нім. Х. Назаркевич*, наук. ред. М. Крикун. Львів: Вид. УКУ, 2005. С. 67.

³⁸ ЦДІАК України. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 55–56.

³⁹ ЦДІАК України. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 56, Арк. 1–3зв.

⁴⁰ *Łopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan...* S. 263.

В іншому документі від 9 травня 1831 р. зазначалося, що Креховецький разом із Йозефом Держановським (власник с. Легедзино) і Станіславом Пршигодським⁴¹ (посесор с. Кочубіївка) повинні були виїхати до с. Голяківка, до вінницького підкоморія, а потім поїхали далі в Подільську губернію на з'єднання з козаками поміщика Собанського⁴².

Дійсно, 2 травня 1831 р. Ян Креховецький, який був одним з керівників повстанців на Уманщині та цивільним начальником Уманського повіту, зазнав важкого поранення під Дашевом⁴³. Після одужання воював далі, зокрема в Галичині під командуванням генерала С. Ружицького. Саме за цей період отримав капітанський чин і нагороджений Хрестом Віртуті Мілітарі (*Krzyż Virtuti Militari*). Після придушення повстання виїхав до Галичини, потім недовго мешкав у Дрездені, але потім у 1832 р. повернувся до Росії⁴⁴.

Після повернення Я. Креховецький перебував під слідством, а його маєток було секвестровано. Проте, завдяки свідченням селян, що він участі у повстанні не брав, його провину довести не змогли, власність повернули, залишивши поміщика під таємним наглядом поліції. Підозрювався у спробі участі в повстанні – самовільно поїхав за кордон до Галичини, але йому по поверненню у свій маєток оголошено «Всемиловейстешее прощение» зі встановленням по місце проживання за образом його життя та діями таємного поліційного нагляду⁴⁵.

У 30-ті роки XIX ст. частина шляхти після Листопадового повстання опинилася в еміграції, і «гіркий урок спонукав низку діячів Великої Еміграції й окремих польських письменників т. зв. «української школи» переглянути традиційні підходи щодо характеру стосунків з українською людністю Правобережжя. Северин Гощинський і шляхетські революціонери Леопольд Ковальський, Ян Кринський та ін. із Громади «Умань» (*Gromada Humań*), яка входила до організації «Польський народ в еміграції» (*Gromady Ludu Polskiego*), висловили «глибоку покуту» за кривди, завдані українському народові й поставили за мету створити «братній союз народів-сусідів»⁴⁶. До вищезгадуваної громади «Умань», що постала в Англії у 1836 р., на відміну від інших польських емігрантських осередків, входили винятково шляхтичі⁴⁷.

Відозва Громади «Умань», авторства Яна Дзежбінського, свідчила: «Згадка про помилки батьків наших, за які нині вітчизна та ми зазнаємо суворої кари неба, змусила нас прикласти палець до найбільшої рани. Діти Умані, шляхто, нам личило взяти ім'я цього театру жаху, щоб перед небом, вітчизною та людьми покірно спокутувати гріхи батьків. Нам личило прибрати ім'я Умані, щоб ми з людністю України, людністю грецькою (православною) уклали порозуміння відродження, союз майбутнього, щоб ми у страшній згадці загоїли спільні страждання, щоб ми за переслідування народу України, за

⁴¹ Така версія прізвища фігурує в документах російської адміністрації.

⁴² ЦДІАК України. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 55, 150-152; Спр. 56. Арк. 1-3зв.

⁴³ *Bielecki Robert. Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego...* S. 367.

⁴⁴ *Lopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan...* S. 263.

⁴⁵ ЦДІАК України. Ф. 470. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 86-87зв.; *Lopuszański Bogusław. Krechowiecki Jan...* S. 263.

⁴⁶ Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст. Харків: Акта, 2018. С. 135.

⁴⁷ *Ibidem; Mikos Stanisław. W sprawie składu społecznego i genezy ideologii Gromad Ludu Polskiego w Anglii 1835-1846 // Przegląd Historyczny. 1960. T. 51. No 4. S. 675.*

спричиненні найстрашніші реакції тією назвою омили спільну ненависть, затерли криваві згадки»⁴⁸.

На думку Романа Шпорлюка, «Поляки змогли пробудити в Європі теорію нації не лише тому, що їх позбавили державності, якою вони тішилися протягом багатьох століть, і саме в ту мить, коли вони перетворювалися на модерну націю – сучасницю нової доби суверенності народів»⁴⁹.

Поляки, попри репресії російської влади, продовжували гуртуватися та створювали організації на Правобережній Україні. Так, на рік раніше, в 1835 р. в Умані кілька поляків організували філіал патріотичної організації «Громада польської нації» (так її називає Ю. Мищик)⁵⁰.

1835 р. Ян Креховецький був членом Товариства Філодемичного і разом з іншими його членами увійшов пізніше до складу «Співдружності польського народу» (*Stowarzyszenia Ludu Polskiego*) Шимона Конарського⁵¹. Адже, як стверджує Норман Дейвіс, «Кожен поляк, що прагнув підняти зброю проти держав, які поділили країну, більшою чи меншою мірою усвідомлював давнє право на опір і приклад конфедерацій. Якщо шляхтичі Польсько-Литовської Речі Посполитої колись відчували ніби мають виправдання, часто вдаючись до зброї в боротьбі проти власного вкрай демократичного уряду, то якою незмірно більшою мірою їхні сини та онуки відчували справедливість своєї боротьби проти іноземної тиранії. Новий повстанець був давнім рокошанином з великої літери. Вирішивши повалити усталений устрій силою, він неминуче висував вимоги негайно утворити незалежну польську державу. Цілком природно, що повстанський рух був сильним у першій половині XIX ст., коли були ще живі спогади про незалежність, а відтоді він занепав»⁵².

Абсолютно вписалося в загальний контекст репресій, розгорнутих імперською владою проти шляхти правобережних губерній, «блискуче викриття» змови Шимона Конарського (1808-1839), яким керував київський генерал-губернатор Дмитро Бібіков, що відрпортував про ліквідацію одного з осередків антиурядової політичної діяльності польських землевласників, які перебували під пильним наглядом після придушення Листопадового повстання⁵³. За доносом вчителя, який передав міністру Уварову в Вільнюс (Вільнюс) список учасників, по справі Шимона Конарського було заарештовано 115 осіб⁵⁴.

У 1837 р. після Київських контрактів, Шимон Конарський (1808-1839), відомий польський революціонер і фундатор таємної організації «Співдружність польського народу»

⁴⁸ Цитується в перекладі: Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів... С. 135 (*Janion M., Żmigrodzka M. Romantyzm i historia. Warszawa, Państw. Instytut Wydawniczy, 1978. S. 115*); Див. також: *Костюшко І.І. Польська демократія першої половини XIX в. і визвольне рух українського народу // Краткие сообщения Института славяноведения. Москва: Изд. Академии наук СССР, 1954. № 13: Из истории освободительной войны украинского народа. С. 37.*

⁴⁹ *Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща: Вид. 2-е. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 98.*

⁵⁰ *Мищик Ю. Історія України. Ч. 2. З кінця XVIII ст. до 1914 р. Київ, 2004. С. 30.*

⁵¹ *Łopuszański Bogusław. Kreschowiecki Jan... S. 263.*

⁵² *Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 477.*

⁵³ *Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793-1914 рр. / Переклад з франц. З.П. Борисюк. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2020. С. 443.*

⁵⁴ *Бовуа Д. Трикутник Правобережжя... С. 445.*

(*Stowarzyszenia Ludu Polskiego*), транзитом через Умань приїхав до Лещинівки, де зустрівся із поміщиком Яном Креховецьким⁵⁵.

Розмова не склалася: Ш. Конарський засуджував ті ідеали, якими жили польські поміщики Правобережжя – володіння кріпаками, непорушність позицій католицької віри тощо. Особливо Я. Креховецького не задовольнило негативне ставлення емісара до релігії та шляхти, яку той пропонував знищити. Стосовно селянського питання, то Ян Креховецький, мабуть, висловив думку всього поміщицтва краю – держава достатньо піклується про селян і немає потреби квапити події. Поміщик відмовив Шимону Конарському в допомозі. Більше того, разом із поміщиком Сарнецьким настійливо пропонував Гаспару Машковському, який супроводжував Конарського, переправити того за кордон⁵⁶. Таке відмежування від таємного товариства не врятувало ані Креховецького, ані Сарнецького – у 1838 році їх було заарештовано і доставлено до Києва⁵⁷.

Нижче наведемо фрагменти допиту Яна (Івана) Креховецького у 1838 р.:

«Іван Франців Креховецький⁵⁸, 34 роки, римо-католик, кожного року сповідаюся в Уманському костелі. Документи, підтверджуючі дворянське походження, подані до Герольдії.

Навчався в Уманському василіянському училищі, яке закінчив у 1821 р., є відповідний атестат. Не служив і займаюся власним маєтком, мешкаю в селі. Під судом не був.

У повстанні ніякої участі не брав, а у 1831 р. поїхав до Галичини. Згодом, на прохання, отримавши паспорт від київського генерал-губернатора Василя Левашова, повернувся. Іншого майна, ніж посаг дружини, немає, а у сестри є село в Уманському повіті.

Тривалий час мешкав з батьками дружини в їх посесії після того, як вони продали свій маєток. Крім рідних, бував також у сусідів – Русецьких і Залютинських, але частіше всього проводив час вдома⁵⁹.

Натомість покази Станіслава Грабянки та Людвиг Янишевського вказували, що Креховецький та Сарнецький належать до таємного товариства⁶⁰.

Відповідь на покази Машковського: «З Гаспаром Машковським бачився у 1838 р. в Умані, він говорив, що приїде емісар Шимон Конарський. Дійсно, він приїздив до мене в Лещинівку, а його візит переконав мене, що йому в нашій провінції роботи немає що. Порадившись з Ігнацієм Сарнецьким, я просив Гаспара відвезти його звідси⁶¹.

З показів Гаспара Машковського: «Шимон намагався втягнути Креховецького в товариство, але не зійшовся з Іваном в підході до шляхти «варто їх усіх вирізати». Креховецький його не підтримував також у питанні релігії. Іван – католик, а Конарський начитався і дихав французькими ідеями. Також розбіжності стосувалися селянського питання: держава достатньо робить для його вирішення, а тому не варто поспішати⁶².

⁵⁵ ЦДІАК України. Ф. 470. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 14-16.

⁵⁶ Держархів Черкаської області. Ф. 833. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 31; ЦДІАК України. Ф. 470. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 10, 15, 24, 86-87зв.

⁵⁷ ЦДІАК України. Ф. 470. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 87.

⁵⁸ Так в документі.

⁵⁹ ЦДІАК України. Ф. 470. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 10.

⁶⁰ Ibid. Арк. 3.

⁶¹ Ibid. Арк. 14-16.

⁶² Ibid. Арк. 24.

Гаспар Машковський (1806-1884), волинський шляхтич, що успішно закінчив Кременецький ліцей, який був безпосереднім і активним учасником цих подій, ініціатор створення і лідер «Товариства польського народу», на жаль, не залишив нам цілісних спогадів, а лише окремі фрагментарні нотатки, опубліковані в газетах, й оповідки, а також листи, що зберігаються в Ягеллонській бібліотеці. Його було заарештовано, засуджено до смертної кари, а потім помилувано в останній момент і заслано до Сибіру. Повернувся до Житомира у 1857 р., а в період 1859-1884 рр. мешкав у Києві⁶³. За участь в антиурядовій діяльності маєток Машковського було конфісковано⁶⁴.

Гаспар Машковський поділяв думку багатьох шляхтичів (які були членами таємної організації, в тому числі Яна Креховецького), що Шимону Конарському варто повернутися в еміграцію⁶⁵.

«Найпоказовішим у справі Ш. Конарського було однак те, що цьому революційному романтикові так і не вдалося переконати представників землевласницької еліти Південно-Західного краю в необхідності змінити ставлення до селянства. Про те, як загал правобережних «польських громадян» сприйняв його погляди, свідчить іронічний коментар Гаспара Машковського, одного з провідних діячів «Патріотичного товариства» (Towarzystwa Patriotycznego), яке постало на Волині 1835 р. і також зазнало репресій після арешту Ш. Конарського: «Прибув з еміграції емісар Конарський, – занотував Г. Машковський, – і випадково познайомився з нами. [...] Якою дурнею було те, що привіз із собою Конарський, не хочеться навіть писати. [...] «Право людини та громадянина» [...], але в нас це не «ні сіло, ні впало». [...] Внаслідок того, що слухано теревені Конарського, з'явилися у краї найнепотрібніші вислови «демократія» та «аристократія», які мають свій ужиток у Франції, проте для нас згубні, бо розділяють нас на партії, тим часом як ми тільки одну патріотичну програму мусимо мати [...]. У нас не було ні аристократії, ні демократії, а тільки шляхта й мужики»⁶⁶.

Повернімося до Яна Креховецького. У 1839 р. за вироком військового суду від 21 лютого його було засуджено до смертної кари. За поданням (конфірмація) Дмитра Бібікова, яку 7 березня затвердив імператор Микола I, він був висланий до Воронежа «на службу». Маєток було звільнено від секвестру. 11 квітня 1839 р. виїхав з Києва. У 1843 р. повернувся до України⁶⁷. Оселився в маєтку князя Романа Сангушка (1880-1881) у Славуті, де працював архіваріусом⁶⁸. Повернення стало можливим завдяки зусиллям Міхала Грабовського, з яким товаришував ще з часів навчання в Уманській василіянській школі⁶⁹. Пізніше мешкав також у Житомирі. У 1863 р. був одним із противників збройного

⁶³ *Trynkowski Jan*. Dlaczego Gasper Maszkowski nie pozostawił wspomnień? // *Niepodległość i Pamięć*. 1996. T. 3. No 2 (6). S. 121-133

⁶⁴ *Бовуа Д.* Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ... С. 447.

⁶⁵ *Ibid.* С. 445.

⁶⁶ Цитується в перекладі: *Гудь Б.* З історії етносоціальних конфліктів... С. 139 (*Lasocki Wacław*. Wspomnienia z mojego życia. Przygotowali do druku M. Janik i F. Kopera. T. 1-2. Kraków 1933-1934. Nakł. Gminy m. Krakowa. 8. s. [2], XVIII, [4], 495, [2], tabl. 56; 362, [1], tabl. 26. T. 1. Kraków, 1934. S. 127-129).

⁶⁷ *Śliwowska Wiktoria*. Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim... S. 308.

⁶⁸ *Epszstein T.* Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II poł. XIX w. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2005. S. 97.

⁶⁹ *Łopuszański Bogusław*. Krechowiecki Jan... S. 264.

повстання проти царату, але разом із тим прийняв від Національного Уряду пропозицію стати комісаром Житомирського повіту (1863-1864). У зв'язку із загрозою арешту виїхав до Галичини у 1865 р. – у Львів, де працював літературним редактором (писар/skryptor) в Оссолінеум (Ossolineum) до 1879 р.

Ян Креховецький в шлюбі з Севериною Малгожатою Пжигодською (Пршигодська⁷⁰) мав доньку Анну та чотирьох синів: Кароля, сьондза Антонія Креховецького (1839-1898) та члена Історичного товариства у Львові, редактора «Gazety Lwowskiej» й інших видань, письменника, драматурга, Адама Креховецького (1850-1919), Станіслава⁷¹. Помер Ян Креховецький 3 лютого 1885 р. у Львові, похований на Личаківському цвинтарі⁷².

Підсумовуючи, зауважимо, що пропонована стаття не претендує на вичерпність і повноту висвітлення біографії непересічної особистості Яна Креховецького, адже подальшого дослідження потребують питання пов'язані з його участю в польському національному русі, а також аналіз нечисленної, але доволі цікавої інтелектуальної спадщини (*Wiadomości o życiu i pismach Machakla Grabowskiego* (1868), *Wołyn, Podole o Ukraina* (1869) та ін.) та його внесок у розвиток архівної справи.

Ihor Kryvosheia

Jan Krechowiecki (1805-1885) – Basilian Monastery School Student, Rebel, Historian

Abstract: Interest in regional studies in Ukraine is growing, and against this background, interest in the so-called “second plan” person is growing. At the same time, studies are appearing, the authors of which highlight, for example, the fate of “second plan” historians. These complementary studies, in our opinion, form a new paradigm of local history.

Filling the gaps, summarizing the information scattered in archival sources, taking into account episodic references to the “second plan” person, is one of the tasks of modern Ukrainian science.

This also applies to a study of the history of the Basilian Order and the fate of its school students, who undoubtedly played an important role in the cultural and social processes on the Ukrainian lands. The historiographical question does not allow us to claim that the biography of Jan Krechowiecki has been fully researched, and even this article will leave unresolved and debatable issues behind.

The article covers some aspects of Jan Krechowiecki's life (1805-1885). He was the Uman Basilian School student and a friend of Seweryn Goszczyński and other representatives of the Ukrainian School in Polish literature. Jan Krechowiecki is an example of a right-bank nobleman, whose biography reflected all the key events in the history of Right-bank Ukraine. Those were the Polish 1830-1831 uprising, the persecution of the Russian authorities, “searching for his own way” after being exiled as an archivist in Prince Sanguszko's estate, his

⁷⁰ Така версія прізвища фігурує в документах російської адміністрації.

⁷¹ Adam Krechowiecki (pisarz). URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Krechowiecki_\(pisarz\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Krechowiecki_(pisarz)); <http://www.sejm-wielki.pl/b/12.336.224>

⁷² *Śliwowska Wiktorja*. Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim... S. 308.

controversial position regarding the Sich uprising, and his emigration. Attention is drawn to his close ties with the Uman Basilian circle and his participation in secret organizations.

Jan Krechowiei researched the history of the Basilian Order and Right Bank Ukraine. Part of his intellectual heritage was published in the 19th century.

Keywords: Jan Krechowiecki, Uman Basilian monks, nobility, Szymon Konarski, Polish uprising, Right Bank Ukraine



Рис. 2. Фото гробниці Креховецьких.
Поховання Яна Креховецького на Личаківському цвинтарі
(<https://uk.wikipedia.org>)